

Др Никола Ивковић,
доцент

УДК: 341.231.14:004
DOI: 10.46793/UPSSXI.261I

ЉУДСКА ПРАВА КРОЗ ПРИЗМУ ДИГИТАЛНИХ ТЕХНОЛОГИЈА*

Резиме

У раду се анализира еволуција људског права на приватност, посебно кроз призму развоја дигиталних технологија. Иако право новијег датума, генеза развоја људског права на приватност јако је значајна кроз развој динамике друштвених односа. У том смислу прво се анализира развој права на приватност. Након тога уочавају се изазови остваривања овог права у доба свеопште повезаности и развоја људских односа на даљину. Посебан аспект посвећује се развоју вештачке интелигенције, као алату који генерише велику количину података и могућности машинског закључивања и логике. На тај начин вештачка интелигенција се уочава као кључна детерминанта у могућностима злоупотребе података, али и угрожавања људског права на приватност. Истраживањем се указује на смернице ка разумевању, а самим тим и заштити кључних људских права у доба динамичног развоја дигиталне технологије. При том у виду се има и Стратегија развоја вештачке интелигенције у Републици Србији за период 2020-2025.

Кључне речи: људска права, приватност, дигитализација, вештачка интелигенција.

1. Уводне напомене

Динамика друштвених односа утиче и на схватања о могућностима уређења најширих социјалних структура. Брзина промена додатно је условљена и динамиком развоја дигиталних технологија. Последњу декаду обележава развој нових начина обраде аналитичких података или како се то данас популарно назива, развој вештачке интелигенције. У том смислу разумевање, истовремено и заштита људских права кроз призму нових начина функционисања развоја друштвених односа биће све комплекснија.

* Рад је резултат истраживања на пројекту Правног факултета Универзитета у Крагујевцу: „Усклађивање правног система Србије са стандардима Европске уније”, који се финансира из средстава Факултета.

Конкретније, у фокусу и ризику последњих, али и наредних деценија, највише је људско право на приватност. Иако присутно у јавном и научном разматрању, људско право на приватност све је теже заштити. Изазови су разноврсни. Од прогресивног развоја технологија које потенцијално угрожавају ова права, до парадокса приватности као новог вида друштвеног обрасца где се лични подаци из различитих побуда остављају на интернет простору.

Људско право на приватност развило се из вековне човекове тежње да заштити своје односе са трећим лицима и одвоји интерни од јавног живота. Ово прво, иако свежијег карактера у односу на друга људска права, у директној је вези са људским правом и доменом људског достојанства и психичког интегритета.¹ Рудименти основа људског права на приватност налаз своје место у кључним конституционалним документима националних држава. Тако је и наш уставотворац заштитио писма и друге видове комуникација.² На данашњем нивоу развоја, други видови комуникација су потпуно разноврсни. Креирање програма на уређајима за свакодневну употребу дигитална комуникација је преузела већи део простора комуникација унутар друштвених група.

Услед динамичног развоја разматрање заштите људског права на приватност перманентно расте кроз време и развој начина комуникација. Тако је право на приватност под посебним ризиком као прво на евентуалном удару недовољно контролисаног и искоришћеног питања употребе нових технологија у свакодневном животу људи. У исто време дигитализација и развој бежичних комуникација чини развој опште цивилизацијске основе. Дигитализација се у агендама многих друштвених заједница означава као напредак и просперитет. На тај начин, заштита права се налази у специфичној ситуацији могућег ограничења напретка и просперитета. Изналажење формуле и баланса између развоја економије и друштва са једне и заштите људских права са друге стране, веома је комплексно. У том смислу овим истраживањем биће посвећена посебна пажња упознавању структуре појма вештачка интелигенција и судара нормативног оквира са реалношћу развоја света у ери дигиталних технологија.

Ка овом циљу биће изложена еволуција људских права кроз генерације. На тај начин посматраће се могућност еластичности структуре људских права кроз историју динамичких промена друштвених образаца. Посебан осврт овог рада биће на новим могућностима обраде података, њиховом складиштењу, следствено и угрожавању људских права. Како је област вештачке интелигенције једна од највише дискутованих у последњој деценији, неопходно је размотрити све нивое односа између правног система и правног оквира, могућих промена и начина креирања решења. Овим решењима би требало осмислити правни оквир који иде у складу са динамиком промена које нас очекују.

¹ Симвовић Д. и др. *Људска права*, Београд, 2018, стр. 156.

² Сл. гласник РС, бр. 98/2006, 115/2021.

2. Људско право на приватност

Као што је при заласку, у завршној деценији XX већ уочено, постоји велика разлика између декларативног позивања и реалне остварености људских права.³ Иако кључни међународни документи усвојени након Другог светског рата, иду у правцу гарантовања једнаких људских права широм света, пракса не прати глобално нормирање права. Велике разлике којима је обојен свет, дакле, доводе у сумњу могућност спровођења кључних аката светског уређења и заштите људских права. Доктрина прати ову праксу, па постоји и велико неразумевање појаве људских права и у најразвијенијим државама. Ако се има у виду да основна људска права нису на адекватан начин, не остварена, него и уопште схваћена широм света, поставља се питање да ли је и најразвијенији свет спреман да се суочи са великим изазови динамике информационог доба.

Хронологија доласка до заштите људског права на приватност била је јако комплексна. Борба за људска права у хронологијама човечанства тињала је на различите и разноврсне начине. Као прекретнице у систему развоја људског достојанства и интегритета наводе се кључни догађаји с краја XVIII века. Две велике револуције у хронологијама развоја права утиснуле су се као кључне за развојем права човека који се темељио на доктрини природног права. На темељима природног права развијала се концепција уважавања интегритета човекове појединачне личности и саживота са другима у заједници друштвеног уговора. На овим основама развијено је и разумевање људског права на приватност. Утицај великих револуција тињао је кроз цео век и утискивао мисао о разноврсним правима човека. До те мере се мисао о правима човека развила да се као посебно право кроз доктрину развило и људско правно на приватност крајем XIX века. Сада већ познати чланак оригиналног наслова *"The Right to Privacy"* аутора Семјуела Ворена, на неки начин породило је назив за свеукупну садржину права на приватност.⁴

Право на приватност у прво време обухватало је основна права која су се везивала за поверљивост и заштиту појединачних права човека и заштите од претераног уплива државе. Како се то често колоквијално дефинисало, право на приватност схваћено је као право да човек, појединац "буде остављен на миру". Касније генерације људских права доводиле су до проширивања овог права и систематизовања нових права у корпус људског права на приватност. Након усвајања кључних аката, Универзалне декларације о људским правима, као и Европске конвенције о људским правима, основа за опште нормирање права на приватност широм света је утемељена. Практика рада Европског суда за људска права (ЕСЉП) иде у корак ка проширивању схватања људског права на приватност из године у годину.⁵ ЕСЉП своју праксу усмерава као покушај да

³ Васиљевић В., *Права човека зборник докумената*, Београд, 1991, стр. 5.

⁴ Симовић Д. и др. *нав. дело*, стр. 156.

⁵ Јакшић А., *Европска конвенција о људским правима*, Београд, 2006, стр. 246.

спречи задирање државе али и других појединаца у приватну сферу титулара овог права узевши у обзир нове методе и технике којима се ово право угрожава.

Покушај одржавања корака између динамике развоја техника и технологија и заштите и уређења друштвених односа у домену приватног живота ЕСЉП достиже екстензивним тумачењем правних аката. У исто време између права приватности и развоја демократског друштва повлачи се знак једнакости. На тај начин право приватности се у одлукама ЕСЉП изричито уочава као кључно право за развој и напредак цивилизације.

3. Дигитално доба

Процес дигитализације и умрежавања људи широм света допринео је променама које по интензитету динамике нису забележене у досадашњим историјским епохама. Људи су на свим меридијанима повезани истим садржајима и информацијама, што доводи до настанка информатички глобално повезаног друштва.⁶ Ови фактори утичу и на промене образаца друштвеног живота у разноврсним правцима. Са једне стране ствара се слика глобалног живота и незадовољстава. Незадовољство подстиче велике миграционе токове који су обележили почетне деценије XX века. Са друге стране, присутан је феномен који се назива парадокс приватности.⁷ Овај феномен испољава се у доступности личних података на јавним мрежама што омогућава злоупотребе широких размера.

Повезаност коју ствара дигитална умреженост људи ствара својеврстан привид стварности. Како то социјални теоретичари називају ствара се осећај глобалног села који се посебно испољава на друштвеним мрежама. На тај начин у медијском простору ствара се својеврсна јавна варка.⁸ Ова варка поред јавне испољава се и на приватну сферу и ствара таласе незадовољства и приказа неједнакости. Други ефекат који глобализација и дигитализација доносе, јесте потреба за испољавањем личних података. На тај начин дигитализација постаје и процес којим се омогућава шира могућност злоупотребе људских права

Дигитално доба доноси и шире промене од наведених. Масовни медији који се схватају као безазлени вид комуникација и информација, такође су од великог утицаја на друштвене обрасце.⁹ Овај начин информисања креира и специфично јавно мњење које утиче на могућности функционисања друштвене заједнице. Од креирања јавног мњења зависи и начин функционисања једног друштва и начин на који се стичу знања, а самим тим и изграђују ставови по

⁶ Гиденс Е., *Социологија*, Београд, 2007, стр. 454.

⁷ Ravuna A., *Paradoks privatnosti: empirijska provera fenomena*, *Politička misao: časopis za politologiju*, вол. 56, бр. 1/2019, стр. 133.

⁸ Гиденс Е., *нав. дело*, стр. 465.

⁹ *Исто*.

одређеним питањима. Посредно и масовни медији утичу на могућности остварења људских права.

Дигитално доба, дакле, доноси више изазова у процесу достизања једнаког нивоа права широм света. Прво, то су изазови недовољног схватања људских права. Друго, изазови угрожавања због недовољне контроле злоупотребе личних података, као и услед парадокса приватности. Како би се донекле ови изазови превазишли неопходно је прецизније уочавање суштине људских права, а тек након тога и разумевање процеса убрзања света и развоја дигиталних технологија.

4. Вештачка интелигенција

Вештачку интелигенцију ВИ (енг. *artificial intelligence AI*) није лако дефинисати. Самим тим, није лако ни схватити да ли постоје опасности од примене ове технологије у свакодневном животу. Корелација између развоја ВИ и угрожавања људских права представља опасност, али не и лако одредив однос. Разумевање суштине напретка и последица утицаја на социјалне структуре ове технологије обухвата анализу појмовног, етимолошког и економског аспекта.

Појмовно ВИ представља начин закључивања и деловање на основу закључака по системима логике, при чему ове процесе обавља машина, а не човек.¹⁰ Машина смерницама обраде велике количине података, придобија когнитивне функције које анализама усмеравају решавање задатака које постави човек. Постоји више поља и начина класификовања ВИ али се суштина своди на начин обраде велике количине података у кратком року, као и њихово усмеравање ка решавању одређених задатака који имају примесе закључивања по системима логике. Разумевању ВИ доприноси и стратешко усмерење Европске уније у покушају да нормативно уреди ову област и сагледа опасности. У покушајима хармонизације нашег законодавства и стратешког планирања кроз нормативне акте и у Србији се усвајају стратегије развоја технологије која мења наше најшире окружење. У оквиру стратегије дефинише се и ВИ као "систем који показују разумно, интелигентно, понашање на основу анализе свог окружења и доносе одлуке - са одређеним степеном аутономије - да остваре конкретне циљеве. Системи засновани на вештачкој интелигенцији могу бити базирани искључиво на софтверу и деловати у виртуелном свету (на пример, виртуелни асистенти, софтвери за анализу фотографија, интернет претраживачи, системи за препознавање говора и лица) или могу бити уграђени у уређаје - хардвер (на пример, напредни роботи, аутономна возила, дронави и слично)."¹¹

Етимолошки анализирајући, долази се до сазнања да је термин вештачка интелигенција поставио још средином XX века, професор Станфорд

¹⁰ <https://www.ips.ac.rs/wp-content/uploads/2017/08/SPM-56-1.pdf> приступљено 10.09.2023.

¹¹ Сл. гласник РС, бр. 96/2019.

Универзитета Џон Мек Карти (*John McCarthy*).¹² Иако се 1950. године нису могле наслутити размере дигитализације и процеса умрежавања информација на глобалном нивоу, година термилошког одређења вештачке интелигенције, ишла је "руку под руку" са почетним тачкама глобалне кодификације људских права. Универзална декларација о људским правима усвојена је 1948. године. Усвајање је дошло као последица напора да се разорне последице по животе угрожених група, али и целог човечанства предупреду и заштите на светском нивоу. Врло брзо на простору Европе усвојена је Европска конвенција о људским правима и формиран Европски суд за људска права.

Економски аспект веома је важан. Могућност коришћења ВИ у областима које доносе велики профит доноси и могућност унапређења, усавршавања и повећаног обима коришћења ВИ. Процене су да ће ВИ до 2030. године чинити 10% укупног светског бруто друштвеног производа.¹³ Коришћење ВИ од стране мултинационалних компанија доприноси и великој количини моћи која се огледа у неколико аспеката. Први је велика количина података која се налази у поседу (тј. на серверима) мултинационалних компанија. Посебно се ово односи на компаније које управљају друштвеним мрежама. Парадокс приватности, као специфично понашање људи који своје личне податке чине свесно доступним, има велики утицај.¹⁴ Друго, захваљујући коришћењу ВИ и самим тим великим профитима које доноси ова индустрија мултинационалне компаније поседују моћ која се може мерити са финансијским моћима једне државе. Последње, а јако важно, експонцијални развој ВИ пружа мултинационалним компанијама могућности да користе и поседују технологију и технику, самим тим и прорачуне, калкулације и информације најширег типа, те да се на тај начин издигну у односу на друге друштвене организације.

4.1. ВИ и људска права

Други светски рат, на неки начин је био прекретница у два смера. Прво, техничко технолошког напретка и трке у овладавању и надмоћи. Друго, као вид почетка покушаја креирања норми и механизма заштите људских права. Овај сукоб на половини претходног века донео је и извесну превласт у креирању глобалних токова, а та превласт и извесну моћ усмеравању процеса коришћења предности дигитализације. Такође, ови процеси ишли су "под руку" са схватањима о људским правима и политика о правима човека.

¹² <https://hai.stanford.edu/sites/default/files/2020-09/AI-Definitions-HAI.pdf> приступљено 10.09.2023.

¹³ <http://ricl.iup.rs/232/1/2021%20-%20Корпаоник%20-%20Прлја%2С%20Gasmi.pdf> приступљено 15. 09. 2023.

¹⁴ Павуна А., *нав. чланак*, стр. 133.

Већ смо означили појам и термин ВИ. Посматрање развоја имало је свакако и генезу, а хронологија разматрања поклапала се са кључним историјским моментима претходног века. Термином ВИ у почетним годинама означавала се наука или дизајнирање, инжењеринг интелигентних машина. Машина које су способне да замене одређене процесе које мисаоно обављају људи. Размишљање од ВИ ишло је под руку са креирањем првих рачунара. Почетком XX века овај термин је заузимао простор и изазивао радозналост и забринутост. У другој, пак, деценији XX века креирањем нових алата, након претходно припремљених широких база података ВИ је постала доминантна тема, али и практични алат у изналажењу решења на најшири спектар проблема. У исто време али мањим интензитетом, покренута су разматрања о потенцијалним опасностима и проблемима које са собом носи велика количина доступности, обраде и широке експлоатације података, како општих, тако и личних.

Назначени проблеми одразили су се и на тему етимолошког одређења ВИ. Поставља се питање адекватности термина. Иако је превод термина *artificial intelligence* ушао у општу употребу за разноврсни спектар појава ипак не постоји једнозначност у покушајима правилног одређења. Прво не постоји јасна сагласност у спајању термина вештачка и интелигенција. Интелигенција се уобичајено користи за означавање природних појава. За интелигенцију су важни знање и закључивање, као природни феномени памћења и доношења судова на основу логике. Динамичан развој вештачке интелигенције оставља последице и на њено термилошко одређење и у српском језику, стога се терминологији посвећује посебна пажња.¹⁵

5. Закључак

У ери свеопштих промена друштвених образаца под утицајем динамике социјалних збивање, дешавају се разноврсни поремећаји у оквиру нормативне основе друштвених заједница. Епоха развоја технологија која је изнедрила нову дигиталну стварност, креирање алата генерисања велике количине података, који се уобичајено назива вештачка интелигенција, доноси нове изазове за функционисање државе. Брзина промена и ера динамике, свакако ће донети и нове изазове у процесу заштите људских права. Област људских права која је под изазовима идеологије, политике и неједнаких могућности остварења широм света, биће под додатним притиском и изазовима новог доба. Моћ коју ће поседовати компаније или институције уз велике базе података биће још већа ако се разуме немогућност правилног регулисања ових области. У том смислу, неопходно је првенствено радити на правилном схватању људских права. Ово схватање требало би усмерити на тај начин да се супротставља идеолошким и политичким схватањима.

¹⁵ Штасни, Г., Штрбац, Г., *О неким проблемима израде речника термина из области вештачке интелигенције*, Београд, 2022, стр. 42.

*Nikola Ivković, Ph.D.,
Assistant Professor*

HUMAN RIGHTS THROUGH THE PRISM OF DIGITAL TECHNOLOGIES

Summary

The paper analyzes the evolution of the human right to privacy, especially through the prism of the development of digital technologies. Although the right is more recent, the genesis of the development of the human right to privacy is very significant through the development of the dynamics of social relations. In this sense, the development of the right to privacy is first analyzed. After that, the challenges of realizing this right in the era of universal connectivity and the development of human relations at a distance are observed. A special aspect is devoted to the development of artificial intelligence, as a tool that generates a large amount of data and the possibility of machine reasoning and logic. In this way, artificial intelligence is seen as a key determinant in the possibilities of data abuse, but also in jeopardizing the human right to privacy. The research points to guidelines for understanding, and therefore protection of key human rights in the era of dynamic development of digital technology. In this regard, the Strategy for the Development of Artificial Intelligence in the Republic of Serbia for the period 2020-2025 is also taken into account.

Key words: *human rights, privacy, digitization, artificial intelligence.*

Литература

- Васиљевић, В., *Права човека зборник докумената*, Београд.
Симовић, Д., Петров, В., Станковић, М., *Људска права*, Београд, 2018.
Јакшић, А., *Европска конвенција о људским правима*, Београд, 2006.
Гиденс, Е., *Социологија*, Београд, 2007.
Pavuna, A., Paradox privatnosti: empirijska provera fenomena, *Politička misao: časopis za politologiju*, Vol. 56 No. 1/2019.
Штасни, Г., Штрбац, Г., О неким проблемима израде речника термина из области вештачке интелигенције, Београд, 2022.